

יוסף ינון (פנטון)

הפירוש הערבי של ר' דוד בן יהושע מימוני על משנה תורה לרמב"ם

ר' דוד בן יהושע מימוני (1335, מצרים - 1415 בערך, חלב), אחרון צאצאי הרמב"ם המוכר לנו, הוא אחת מדמויות המפתח של הספרות הערבית-היהודית בשלהי ימי הביניים. על זיהויה ואופייה של יצירתו הספרותית הפורייה עמדנו באריכות במקום אחר ולא נחזור על הדברים כאן.¹ מבט כללי מבליט את העובדה שחלק נכבד ממפעלי ר' דוד הנגיד: פירושו לספר דלאלה אלחאירין ופירושו לחלקים ממשנה תורה, מוקדש להבהרת תורת אבי אבותיו, הרמב"ם. לפירושו על משנה תורה נודעת חשיבות כפולה: הן משום שהוא הפירוש הפורמלי הראשון, עד כמה שידוע לנו, שנכתב בערבית,² והן משום שנכתב בידי אחד מבני

1 ראה: P. Fenton, "The Literary Legacy of David ben Joshua, Last of the Maimonidean", *JQR*, lxxv (1984), pp. 1-56. וראה גם: ר' דוד בן יהושע מימוני, אלמרשד אלי אלתפרד ואלמרפד אלי אלתגרד, מהד' י' ינון, ירושלים, תשמ"ז, המבוא. מאז הופעת פרסומים אלה, עלה בידנו לזהות בכתב-יד האוסף השני של פירקוביץ', 69A, המכיל 115 דפים, את פירושו העברי לתורה, ספר כליל היופי, שקטע ממנו נמצא גם בגניזה: ENA 2902.4-5; ראה: המורשת, עמ' 16. כדי להשלים את רשימת המחברים והמקורות שמחברנו מצטט, הנני מוסיף את אלה הנזכרים בספר זה: ר' אברהם מימוני, ראב"ע, אורחות חיים, אפלטון, הבהיר, רד"ק, זוהר, ר' חננאל הדיין, ר' יהודה הלוי, ר' יוסף בן צדיק, ר' יוסף קמחי, ר' יצחק, ר' יעקב סקילי, ר' יעקב אנטולי, מגלה עמוקות (אבן מטוט?), רמב"ם, רמב"ן, רמב"ע, משך חכמה (ר' יצחק כהן?), ספר המשקל (ר' משה די ליאון?), רס"ג, ר' צדוק, רשב"א, ר' שמואל אבן תבון. הוא מזכיר גם את ספרו יקר חכמה (= יקר חמדה? ראה: המורשת, עמ' 16), וכן את תגריד אלחקאיק (ראה: שם, עמ' 2), הנקרא בעברית 'בירור האמתות העיוניות והכוונות הנפשיות'.

2 פרט לפירוש ר' חננאל בן שמואל, גם הוא ממחיצת הרמב"ם, שחיבר פירוש על ספר המצוות ועל משנה תורה. ראה עליו: P. Fenton, "A Judaeo-Arabic Commentary on the Haftārōt by Ḥanan'el ben Šēmu'el(?), Abraham Maimonides' Father-in-law", *Maimonidean Studies*, 1 (1990), pp. 27-56. קטע גדול, 39 דפים, מפירושו על ספר המצוות מצאתי בכתב-יד פירקוביץ' I 785. חלק ממנו, בתרגום לעברית, מצוי בכתב-יד של כליל היופי הנ"ל, דף 49-50, והוא קשור לקטע שפרסמתי במאמרי "עוד על ר' חננאל בן שמואל הדיין, גדול החסידים", תרביץ, נה (תשמ"ו), עמ' 82-88.

משפחתו של הרמב"ם. פירוש זה מעיד שוב על המקום המרכזי שכבש משנה תורה דווקא במסורת המשפחתית. יש בידינו עדות שהרמב"ם עצמו לימד את חיבורו זה בבית מדרשו בפסטאט, ועודד את תלמידו ר' יוסף בן יהודה להקדיש את כל מאמציו ללימודו.³ מוניטין יצאו לחיבור כבר בחיי מחברו עד שאחד ממעריציו, ר' יוסף אבן ג'אבר מבגדאד, ביקש מהרמב"ם לתרגמו לערבית.⁴ כמו כן ידוע ממסמכי הגניזה שבן הרמב"ם, ר' אברהם, ביסס את השיעור שנתן יום ביום בבית מדרשו בפסטאט על משנה תורה.⁵ ר' אברהם גם הקדיש חלק ממפעלו להגנה על הספר מפני מבקריו, ומפורסמות הן שישים התשובות בערבית שהשיב לר' דניאל הבבלי אודות ספר זה.⁶ עוד ראוי להזכיר שלאחר כמה דורות חיבר אביו של ר' דוד מימוני, ר' יהושע הנגיד, את הספר אלמסאיל, המכיל ע"ב תשובות בערבית הקשורות לענייני "היד החזקה".⁷

למרות ההמשכיות המתוארת, מהווים חיבורי ר' דוד, לפי דעתנו, מפנה חשוב במסורת זאת, מפני שהשפיעו השפעה רבה על גורל לימוד משנה תורה בארצות התרבות הערבית, ובמיוחד בתימן.

פירוש לתפילה ולהלכות קידוש החודש

מפירושו של ר' דוד למשנה תורה נשתמרו חלקים חשובים בספריות שונות. שניים מהם ידועים זה זמן רב: האחד, פירושו לתפילה על-פי הנוסח שהרמב"ם סיפח אל ספר האהבה, אשר שרד בשני כתבי-יד השמורים בספרייה הבודליינית באוקספורד,⁸ והשני, פירושו להלכות קידוש החודש של הרמב"ם, המצוי גם הוא באוקספורד.⁹ מבחינת אורכם, שני פירושים אלו די מורחבים הם: כתב-יד Hunt. 486, למשל, מכיל 193 דפים, ואילו כתב-יד Hunt. 492 מכיל 37 דפים, וניתן לומר שהם מהווים חיבורים בפני עצמם. אף-על-פי שנקודת המוצא של המפרש היא בדברי הרמב"ם, הוא מפתח את נושאו באופן חופשי בלי

3 אגרות הרמב"ם, מהד' ד"צ בנעט, ירושלים, תש"ו, עמ' 50. איגרות הרמב"ם, מהד' י' שילת, א, ירושלים, תשמ"ז, עמ' רנו-רנט. והשווה: י' טברסקי, מבוא למשנה תורה, ירושלים, תשמ"ז, ההקדמה, סעיף 4.

4 קובץ תשובות הרמב"ם, ב, ליפסיה, תרי"ט, דף טז, טור ב; איגרות הרמב"ם, מהד' י' שילת, א, עמ' תד.

5 ראה: א"ש הלקין, "סניגוריה על ספר משנה תורה", תרביץ, כה (תשט"ז), עמ' 413-428, ובמיוחד עמ' 424. דף נוסף מאותו כתב-יד פרסמתי כנספח למאמרי על אבן מאשטה, REJ, 292-293 (1986), pp. cxlv. וראה גם: טברסקי (לעיל הע' 3), הקדמה, סעיף 7.4.

6 פורסמו ע"י דב בר גולדברג (הנודע בשם ב"ג) בשני ספרים: ברכת אברהם, ליק, תרי"ט; מעשה נסים, פאריש, תרכ"ז.

7 תשובות ר' יהושע הנגיד (אלמסאיל), מהד' י' רצהבי, ירושלים, תשמ"ט.

8 A. Neubauer, *Catalogue of Hebrew Manuscripts in the* Hunt. 447 ו-Hunt. 486. ראה: Bodleian Library, Oxford, 1886, cols. 121-122; המורשת (לעיל הע' 1), עמ' 9-11.

9 Hunt. 492, אוטוגרף שנכתב בשנת 1387. ראה: נויבאוואר, קטלוג (לעיל הע' 8), עמ' 123; המורשת, עמ' 12.

קשר רצוף עם הטקסט הבסיסי. תיעודו מגוון מאוד והוא מביא שפע של ציטוטים ממקורות שונים, יהודיים ולא־יהודיים, הלכתיים, מדעיים ופילוסופיים.¹⁰ סגנונו הערבי עשיר ושוטף. נוסף על חיבורים אלו ידועים לנו גם כמה קטעים הכוללים פירוש על הלכות שבת לרמב"ם וקטע מפירוש להגדה של פסח לפי נוסח הרמב"ם.¹¹

ר' דוד מרבה לרמוז גם בכתביו האחרים אל פירושו על משנה תורה. יש שהוא מכנה מובאות אלו "פירוש", ויש שכינוייהן "שרח" או "תעאליק".¹² כפי שכבר ציינתי במאמרי המוקדש למורשתו הספרותית, עולה הרושם שר' דוד כתב פירושים על כל חלקי משנה תורה, אף כי הציטוטים המובאים בשאר כתביו לקוחים בעיקר משלושת הספרים הראשונים של "היד החזקה". הציטוטים מהלכות יסודי התורה הם בעלי עניין רב בשל אופיים הפילוסופי.

פירוש להלכות יסודי התורה

בשנת 1984, בביקורי הראשון בספרייה הציבורית על שם סלטיקוב-שצ'דרין בלנינגרד, גיליתי בין קטעי הגניזה שבאוסף פירקוביץ' פירוש ערבי על ארבעת הפרקים הראשונים של הלכות יסודי התורה. אף־על־פי שכתב־היד היה נטול שער וגם גוף הספר לא הכיל סימני ייחוס למחבר, זיהויו לא היה קשה, וייחסתיו מיד לר' דוד בן יהושע מימוני. זאת מאחר שכתב־היד הוא אוטוגרף, וכתב ר' דוד היה מוכר לי מכתבי־יד אחרים שנשתמרו עם חתימתו בקולופון.¹³ הזיהוי מקבל אישור נוסף מהעובדה שבגוף החיבור מובאים ציטוטים מכתביו האחרים של ר' דוד.¹⁴ על בסיס הפרטים שרשמתי בעת ביקורי בלנינגרד אז, הודעתי על תגלית זו במאמרי המוקדש למורשתו הספרותית של אחרון הנגידים לבית הרמב"ם. רק בחלוף עשר שנים בקירוב, עקב בקשות חוזרות ונשנות, קיבלתי סוף סוף מיקרופילם של כתב־היד. מפאת חשיבות תוכנו ההגותי, אני מבקש למקד את דבריי על כתב־יד זה, היחיד בעולם.

תיאור כתב־היד

כתב־היד של הפירוש מצוי באוסף השני של פירקוביץ', עברית־ערבית I 1497. הוא מכיל 65 דפים שגודלם 11 X 20 ס"מ, 23-25 שורות בעמוד. כאמור, הטקסט הוא אוטוגרף אשר בשוליו מספר "חואשי", הערות הכתובות גם הן בכתב ידו של ר' דוד הנגיד. עם זאת,

10 לרשימת המקורות ראה: המורשת, עמ' 20-38.

11 Hunt. 597, וכן Westminster College, Talm. II, 291. ראה: המורשת, עמ' 9-11.

12 בין השאר הוא מביא את פירושו להלכות קריאת שמע, הלכות יסודי התורה, הלכות דעות, הלכות עבודת כוכבים, הלכות תפילה ונשיאת כפיים, והלכות תשובה. ראה: המורשת, עמ' 8.

13 ראה: י' ינון, רשימת כתבי־יד בערבית־יהודית בלנינגרד, ירושלים, תשנ"א, עמ' 108.

14 ספרו הפילוסופי תגיד אלחקאיק (דף 31א), פירושו על תהילים: אלדוקיאת (דף 32א), ופירושו על י"ג העיקרים של הרמב"ם (דף 13א).

בדפים 111 ו-112, מופיעות הערות של בעל כתב־היד, משה בן שמואל בן שלמה בן משה בן שמואל כאזרוני, ששמו מופיע בעמוד הראשון. הלה מצטט בהערותו בדף 112 את המיסטיקן הצופי, "אלֶסְהַרְוֶרְדִי אלחֶקִיקִי", ומסגנון כתיבתו נראה ששמואל בן משה היה קראי.¹⁵ מכאן נראה שכתב־היד דנן היה ברשות קראים, וייתכן שהונח בגניזתם.

בכתב־היד ספרור מקורי במספרים קופטיים וספרור שהוסף בעידן החדש. לפי הספרור הקופטי חסרים שמונה דפים אחרי שני הדפים הראשונים. דפים אלו הכילו מעין הקדמה מתודולוגית מבוססת על כללי הלוגיקה. הפירוש למשנה תורה גופו מתחיל בדף 7 (= דף 14 לפי הספרור המקורי), והוא שלם מתחילתו ועד דף 57. אחרי חלק זה, המכיל את הפירוש לפרקים א-ד עד הלכה ד, חל ליקוי בספרור כתב־היד, ומכאן ואילך יש דפים בודדים שלא סופרו כסדרם. דפים אלו מכילים את הפירוש לפרק ד, הלכות ז-י, והלכות יב-יג החותמות את הפרק, אלא שסוף הפירוש חסר. מהעובדה שאין שרידים להמשך הטקסט של משנה תורה וגם ציטוטים ממנו אין למצוא בשאר כתביו, אפשר להניח שר' דוד פירש רק את ארבעת הפרקים הראשונים, הנחה הנתמכת אף ממקום אחר, כפי שיוצג בהמשך.

בדפים שלפני השער נמצאים חמישה שירי שבח קצרים, שלושה לכבוד הפילוסוף המוסלמי אבן סינא ושניים לכבוד הפילוסוף היהודי אוחד אלזמאן הבה אללה אלבגדאדי.¹⁶ בהקדמה המועתקת כאן בשל העניין הספרותי שבה, מצהיר המחבר שהוא מקדיש את פירושו לספריית מופק אלדולה, דניאל הדיין החבר.¹⁷

בשם אל עולם

תבארך אללה אלאה אסראיל אלדי געלנא מן אלמוחדין ועדל בנא ען סביל אל[באטל] וכשף אבצארנא ען אלבינאת ואלבראהין אלואחד אלדי תפרד באלוחדאניה אלחֶקִיקִי אלעזיז אלדי תעזז באלצמדאניה ואלגברותיה אלמשכור בכל לסאן אלמעבוד פי כל מכאן אלדי לא תחדה אלאלסנה ולא תחצרה אלזמנה ולא תחווה אלזמנה אלזלי אלדי לא יתצף וגודה באלאבתדא אלזבדי אלדי לא יתצל דואמה באלאנקראץ ואלאנתהא אלעלים אלדי לא יעזב ען [עלמה] מן מתקאל דרה פי אלארץ ולא פי אלסמא כמא קאל ידע מה (ש)בחשוכא ונהורא עמו(י)ה שרא. ובעד פאנה למא כאנת אלפרקים אלראשונים מן ספר מדע ללסיד אלראיס אלמתקן אלכאמל אלמכמל תאג אלמלה אלזאסראיליה ומכמל אלפרקה אלזרבאניה רבינו משה בי רבינו מימ[ון זצ"ל] []

15 ידידי פרופ' חגי בן־שמאי אוסף חומר אודות אספן ספרים זה ששמו מופיע על כתב־יד רבים מהגניזה. מצאתי בכתב־יד פירקוביץ' I 1464.17 את אילן היוחסין של "ביתא אלכאזרוני" המשתרע על 19 דפים. על אודות קראים מכאזרון שבפרס, ראה: J. Mann, *Texts and Studies*, in *Jewish History and Literature*, II, Philadelphia, 1935, p.125, n. 45, p. 280, n. 70.

16 התחלות השירים: (1) יגי אללה איאם אלרייס ועדה. (2) ולאדה אלשרף אלרייס אבי עלי. (3) מלת דאים אללה נפסי. (4) קל פי גנב המת. (5) אנמא הן [אלחיאה מתאע.

17 לא עלה בידי למצוא פרטים אודות אישיות זו. הקטע דלהלן נמצא בדפים 22-33 בכתב־היד.

(דף 3א)

[] אל [] את אלעלמיה מצמנה למא יוצל אלי אלכמאל ויסעד פי אלמאל פאחבבת מע [אע] תראפי באלתקציר וקלה בצאעתי [מן] אלעלם אן אשרחה שרחא יבין מקאצדהא ויקרר קואעדהא ויכתר פואידהא ויחרר מעאקדהא להראות העמים את יפיה כי טובת מראה היא וכדמת בהא כזאנה אלסיד אלעטם אלעאלם אלעאמל אלכאמל אלמחקק אלמדקק די אלמנאקב ואלמפאכר ואלענצר אלזכי אלטאהר ואלכלק אלסני אלזאהר אור העולם ופלאו ממזרח שמש עד מבואו מרנו ורבנו אדונינו גאונינו מופק אלדולה ואלדן [] אלדין דניאל הדיין החבר נמשול לא יזאל פי נעים דאימה אלא תצאל אמנה מן אלזואל מא תעאקבת אלאיאם ואלליאל. לקיים לה למעלתו הכבודה אורך ימים אשביעהו ואראהו בישועתי ואן כנת מלאקטא דלך מן דרה ומגתרפא מן תיאר[אתה מא] אני פי דלך אלא כמן נקל [מת]גר [] אלי אלב []

(דף 3ב)

ואכלאקה אלגמילה [אלפ] אצלה אן [ירי] פי מא אתיתה כסרי וימהד [עזרי] אד כאנת אלקריחה כלילה ואל[מאמי] מן אלעלם קלילה וראית אן אקד[ם] ל[דלך] מקדמה משתמלה עלי פצול תשתמל עלי צואבט נאפעא לגרצנא ובאללה אלתופיק.

תרגום:

בשם אל עולם

יתברך ה' אלוהי ישראל אשר הביאנו לידי אמונה בייחוד והצילנו מדרך התועים וגילה עינינו מול האותות והמופתים; האחד, היחיד בייחודו האמיתי; הנכבד, הדגול בנצחיותו ובגבורתו; המהולל בכל לשון, הנערץ בכל מקום, אשר לא יגדירוהו הלשונות ולא יגבילוהו הזמנים ולא יכילוהו המקומות; הקדמון, אשר אין תחילה למציאותו; הנצחי, אשר לנצחיותו אין תכלה ואחרית; היודע כול, אשר אין נעלם ממנו (כמלוא גרגר) בשמים ובארץ,¹⁸ ככתוב: "ידע מה בחשוכא ונהורא עמה שרא" (דניאל ב, כב).

עתה, הואיל והפרקים הראשונים של ספר המדע לאדון הנגיד המושלם השלם המשוכלל, עטרת האומה הישראלית, בחיר העדה הרבנית, רבנו משה בי רבנו מי[מון זצ"ל] [] [דף 3א] [] מכילים את אשר מביא לידי שלמות ומקנה אושר ועושר, רציתי, על אף הכרתי בקוצר ידי ובמיעוט ידיעתי, לפרשם פירוש שיבאר את כוונותיהם, ויקבע כללותיהם, וירבה את תועלתם, ויברר את הקשה בהם "להראות העמים את יפיה כי טובת מראה היא" (אסתר א, יא).¹⁹ והקדשתיו לספריית האדון הנכבד, בעל חכמה ומעשים, השלם האמיתי, המדקדק בעל המידות והמעלות, המקור הזך והטהור, היציר הנשגב והמזהיר, אור העולם ופלאו ממזרח

18 השווה: קראן, סורת שבא (34), פסוק 3.

19 ראוי לשים לב לביטוי זה שיש להבינו, לפי דעתי, באופן מילולי, דהיינו שר' דוד תרגם פרקים מתוך משנה תורה לערבית, כדי לפרסם את תוכנו בין מלומדים לא יהודים.

שמש עד מבואו, מרנו ורבנו, אדוננו גאוננו מופק אלדולה ואלדן [אלדין, דניאל הדיין החבר נמשו"ל [= נטרה מן שמיא ויחי לעד], יתמיד בנעימים, בטוח מכיליון כל עוד יום ולילה לא ישובתו (מרדוף זה את זה), לקיים בעבור מעלתו הכבודה "אֹרֶךְ יָמִים אֲשֶׁבִיעֵהוּ וְאֶרְאֶהוּ בִישׁוּעָתִי" (תה' צא, טז). ואם ליקטתי זאת מפנינו ושאבתיה ממבוע [יו(?) אין] אני בעניין זה אלא כמי שהעביר סחורה(?) [] אל [(דף 3ב) ומידותיו הנאות והמעולות, כי [יראה] באשר הבאתי את טעותי, ויִיֶּשֶׁר [הדורי] כי יכולתי חלושה והבנתי קלושה. וראיתי להקדים לחיבור זה הקדמה הכוללת פרקים ובהם כללים מועילים למטרת. ומאת ה' ההצלחה.

אחרי ההקדמה יש קונטרס קטן בכללי הלוגיקה שהחזיק במקורו שלושה עשר דפים, ואחריו מתחיל גוף הפירוש על משנה תורה. הערות ר' דוד קצרות בדרך כלל, ואינן תופסות יותר מדף אחד, פרט לנושאים אסטרנומיים הזוכים לפיתוח נרחב בשל התעניינותו המיוחדת של ר' דוד בהם, כפי שמתברר מהציורים המדעיים ומהערות השוליים ("חואשי") אשר צירף לפירושו לפרק השלישי.²⁰

הואיל ובכוונתי לתת במקום אחר סקירה מקיפה על החיבור כולו מבחינה הגותית, אסתפק כאן בהבאת פרטים אחדים הנוגעים לרקע הספרותי של החיבור. אתמקד בשלוש נקודות: ראשית, שאלת היחס בין פירוש ר' דוד על ספר המדע לבין הפירוש הערבי על אותו ספר שחובר בידי החכם המוסלמי עלא אלדין אלמנקת. שנית, זיהוי המקורות הנזכרים בפירוש. שלישית, תובא דוגמה מפירושו הכוללת איגרת בלתי ידועה של ר' דוד בנושא גלגול נשמות.

מהתקופה הקלאסית ידוע לנו פירוש ערבי אחר על ארבעת הפרקים הראשונים של ספר המדע שהוא אחת הפניות של הספרות הערבית הכתובה באות עברית, ויחד עם זה אחת מחידותיה המפתיעות ביותר. בספרייה הבריטית מצוי כתב־יד של פירוש ערבי לספר המדע, פירוש המיוחס לחכם אשר לפי שמו, עלא אלדין אלמנקת, היה מוסלמי.²¹ כתב־היד

20 ציורים: דפים 38א, 44ב, 47א. חואשי: 36א-ב, 37א-ב, 48ב, 50ב, 51ב.

21 יהודי לא יכול היה להיקרא עלא אלדין. על כתב־יד זה ראה: G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum*, II, London, 1905, pp. 108-111, No. 498. לפי פנקס הקניות של הספרייה הבריטית נרכש כתב־יד זה משמואל שאנבלום בשנת 1866. הוא נזכר לראשונה ע"י מ' שטיינשניידר, המזכיר, א (תרי"ח), עמ' כא, וראה גם: M. Steinschneider, "Schriften Der Araber in Hebräischen Handschriften", *ZDMG*, 47 (1893), pp. 338-341; M. Steinschneider, "Zur Litteratur der Maimoniden", *MGWJ*, 45 (1901), pp. 135-136. ראה גם: ב"ג, מעשה נסים (לעיל הע' 6), עמ' טז, שראה את כתב־היד קודם רכישתו על־ידי המוזאון הבריטי. מאמר שלם הקדיש לו G. Margoliouth, "A Mohammadan Commentary on Maimonides' Mishneh Torah", *JQR*, xiii (1901), pp. 488-507, אך לא נזכר בו מאמרו הנ"ל של שטיינשניידר ב-*ZDMG*. הרכבי, חדשים גם ישנים, י (תרנ"ז), עמ' 9 (והשווה: שטיינשניידר, המזכיר, שם), העיר על מציאות כתב־יד שני של פירוש אלמנקת בפטרבורג. חיפשתיו בלא הצלחה בביקורי הראשון שם באביב תשמ"ד ושוב באביב תשנ"ד. בקיץ תשנ"ד עלה בידי לזהותו בין המיקרופילמים הראשונים של אוסף פירקוביץ' שהגיעו למכון לתצלומי כתב־יד עבריים בבית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, וזאת הודות לעמיתי, פרופ' צבי לנגרמן, איש המכון, שהואיל להסב את תשומת

המקורי היה לקוי, שכן סופו הושלם בידי החכם התימני סעיד בן דוד אלעדני,²² הכותב בקולופון כי מילא את החסר על-פי נוסח מוגה "שמצא בחלב כתוב בידי ר' דוד הנגיד". יש חילוקי דעות באשר לזהותו של המפרש שעדני חשבו למוסלמי, למרות שהוא מצטט מקורות יהודיים. שטיינשניידר סבר שיהודי כתב את הפירוש וייחסו למוסלמי כדי להמריץ את אחיו לעיין בספרו,²³ ואילו אשתור זיהה את המחבר עם החכם המוסלמי עלא אלדין אבו אלחסן עלי אבן תיבוגה אלמנקת שמת בשנת 1391 בחלב, עיר מגורי ר' דוד הנגיד.²⁴ חכם זה היה בקי ממלומדי עירו וממשכיליה, גם בחכמת התכונה, כפי שמציין כינויו: אלמנקת. ראוי לציין בקשר לנושא דנן שהאיש הוחזק ככופר על-ידי בני זמנו, בגין יחסיו עם לא-מוסלמים.²⁵ עוד יש לציין שהפירוש, הודן בהרחבה בענייני פילוסופיה ואסטרונומיה, מלווה בתרגום ערבי לטקסט של משנה תורה.²⁶ בכל זאת, נשאלת השאלה: מניין למוסלמי גישה לטקסט של משנה תורה?

מתוך סברה העלה אשתור את ההשערה שהנגיד ר' דוד בן יהושע, בן זמנו ובן עירו של אלמנקת, בא בקשרים עם הפילוסוף-התוכן המוסלמי ותרגם בעבורו את הפרקים הראשונים של ספר המדע לערבית וביקש ממנו לכתוב עליהם פירוש פילוסופי. כפי שכבר ציין אשתור, יש רגליים להנחה זו בנוסח הקולופון המופיע בסוף פירוש אלמנקת, אשר ממנו עולה שאלמנקת פירש את דברי אחד מצאצאי הרמב"ם:²⁷

ולכן הוא אכר מא אשאר בשרחה אלחבר אלפאצל ואלצדר אלכאמל בקייה אלסלף וקדוה אלכלף, בהא אלדולה ועמיד אלמלה אלאסראיליה אלמוסויה מן אלפצול אלתי וצעהא גד אלמדכור וסלפה אלצאלח אלסייד אלעאלם אלפילסוף אלכאמל אבו אלעמראן מוסי אלקרטבי נוור אללה צריחה. עלי אנני ואן כנת פי שרח הדה אלפצול קד פרעת אלפרוע ואצלת אלפצול, פלם [אדר] פי דאלך אלא בדלאלתה (ומא אגתרפת דאלך אלא בדלאלתה) ומא אגתרפת אלא מן פצאלתה.

לבי לפריט זה. זהו כתב-יד האוסף השני של פירקוביץ, I 1426. תחילתו חסרה, הוא משתרע על 122 עמודים, 16 שורות בכל עמוד, ומכיל את הפירוש עד סוף הפרק השלישי. כתב-יד הועתק אף הוא בידי סעיד העדני בעיר חלב בשנת 1479, כפי שמעיד הקולופון: "תם אלפצל אלתאלת וללה אלחמד / ברוך הוא לעולם ועד / וכאן אלפראג מן נסכה יום כאמס תשרי ה'רמ' / ליצירה אתשצא לשטרות לכלות / הפשע ולקרב הישע / אויר / ודלך פי מדינה חלב / דעל נהר קיקיון".

22 ראה עוד עליו: ב' ריצ'לר, "על מדרש הביאור ומחברו", עלי ספר, ב (תשל"ו), עמ' 91-96; B. Mazor, *Sa'id Ibn Dā'ūd, His Role in Fifteenth Century Judaeo-Arabic Literature*, Thesis, Harvard University, 1975.

23 ZDMG, 47 (1893), p. 341

24 א' אשתור, תולדות היהודים במצרים וסוריה, כרך א, ירושלים, תש"ד, עמ' 353-355.

25 ראה: احمد بن علي ابو الفاضل بن حجر العسقلاني، الدرر الكامنة في اعيان المائة الثامنة، تحقيق محمد الحق، القاهرة، 1964، ج 3، ص 128، رقم 276.

26 ראה: ד' בלומנטל, "תרגום ערבי להלכות יסודי התורה", דעת, יד (תשמ"ה), עמ' 113-144 (להלן: בלומנטל).

27 ראה: G. Margoliouth, *JQR*, xiii (1901), p. 495.

ואנִי ואן כנת אקתבסתה מן בין ידיה פאנִי למא לם אגד אהלֹאֹ לה גירה עדת בה אליה.

תרגום:

ו(י)היה זה סוף מה שרמז אליו בפירושו החבר הנכבד והמנהיג השלם, שארית האבות ומופת לבנים, זוהר הממשלה וראש עדת משה וישראל, מן הפרקים שחיבר אותם זקנו של הנ"ל וקודמו החסיד האדון החכם הפילוסוף השלם אבו עמרן משה מקורטובה, יאיר ה' את משכבו. ואף כי תוך כדי פירוש הפרקים האלה שלחתי ענפים וקבעתי שורשים, לא [הבנתי] בזה אלא בהדרכתו (ולא שאבתי את זה אלא בהדרכתו), ולא שאבתי אלא ממותרו. ואף כי ליקטתיו ממנו — מאחר שלא מצאתי ראוי לו זולתו, שבתתי עם זה אליו.

אמנם אשתור לא דייק בהבנת הקולופון של אלמנֶקֶת, מאחר שהוא תרגם את תחילת הקטע: 'ויהא זה הדבר האחרון ממה שצוה לפרש החכם המובהק, הנשיא השלם',²⁸ בעוד אלמנֶקֶת רומז למעשה אל פירוש שכתב החכם (ר' דוד).²⁹ דברים אלה של המפרש ונסיבות כתיבת הפירוש נשארו חידה סתומה בעיני החוקרים שעסקו בו, כל עוד לא היה ידוע על פירוש למשנה תורה שנכתב בידי אחד מצאצאי הרמב"ם שחי באותה התקופה.

כעת, לאחר שגיליתי את פירושו הערבי של ר' דוד לספר המדע, ניתן להשוות את שני הפירושים. הבעיה הייתה עשויה לבוא על פתרונה בקלות אילו היה פירושו של הנגיד מלווה בתרגום. אך לדאבונו ר' דוד אינו מתרגם את דברי הרמב"ם לערבית. אמנם, אחרי שהוא מקדים לדברי הרמב"ם את המילה "קאל" ומצטט את לשונות משנה תורה במקורם העברי, הוא אומר "ואקול" וממשיך לבאר את הדברים לפי טעמו. בראייה ראשונה עובדה זו מונעת פתרון של אחת הבעיות המעניינות ביותר בספרות הערבית-היהודית. אמנם, אף כי ר' דוד אינו מתרגם את דברי הרמב"ם תרגום מלא, יש שהוא מתרגם ביטויים מסוימים לערבית. כך הוא מביא לפעמים את לשונות זקנו, וליתר בהירות הוא מוסיף דברי הסבר שמטבע פתיחתם "מענאה" (כלומר), ומתרגם מילים אחדות לערבית. ולא זו בלבד אלא שבמרבית המקרים הסברים אלו זהים לנוסח התרגום המצוי אצל אלמנֶקֶת. די בדוגמאות המעטות דלהלן כדי להראות לפחות שהוא והחכם המוסלמי שאבו ממקור משותף. אך היות שאין בידינו מידע על תרגום ערבי אחר של משנה תורה באותה התקופה, סביר יותר להניח שר' דוד הנגיד הוא-הוא המקור של אלמנֶקֶת.³⁰

28 אשתור (לעיל הע' 24), עמ' 355.

29 מדברי אלמנֶקֶת: "זה סוף מה שרמז אליו", אפשר להסיק שפירוש ר' דוד הגיע עד סוף פרק ד, כפי שאכן מצוי בכתב-יד פירקוביץ' הנ"ל.

30 למסקנה זו כבר הגיע יי טובי, "תרגומים ומילונים ערביים ל'משנה תורה' לרמב"ם", ספונות, כ (תשנ"א), עמ' 215-216, בהתבססו על הנאמר בחזקת השערה במאמרי, המורשת, עמ' 46, אשר בעת כתיבתו לא עמד לרשותי מיקרופילם של כתב-היד הנדון, אלא היו בידי רק ההערות שרשמתי בביקורי הראשון בלנינגרד.

1. הלכות יסודי התורה פ"א ה"ז:

אילו היו אלוהות הרבה היו גופין וגויות.

ר' דוד מימוני, דפים 12-13א:

לו כאן אלאה כתירה לכאנת אמא אגסאמא או מתעלקה באלאגסאם ואלתאלי באטל פאלמקדם מתלה.

אלמוקת, דף 28ב (בלומנטל, עמ' 120):

לו כאן אלאה כתירה לכאנת אמא אגסאמא או מתעלקה באלאגסאם.

שניהם מוסיפים את המלים "או מתעלקה באלאגסאם" בנוסח של אלטרנטיבה שאין לו מקבילה במקור העברי!

2. הלכות יסודי התורה פ"א ה"ב:

ואילו היה פעמים כועס ופעמים שמח היה משתנה. וכל הדברים האלו אינן מצויין אלא לגופים האפלים השפלים שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם.

ר' דוד מימוני, דף 21א:

ולו כאן תע תארה יגתם ותארה יפרח לכאן מתגירא אלגם ואלפרח לא יצדקאן עליה תע לאן הדא לא תוגד אלא ללאגסאם אלמטלמה אלסאפלה אלמרכבה מן אלענאצר אלתי אלגאלב עליהא אלענצר אלארצי.

אלמוקת, דף 46א (בלומנטל, עמ' 123):

ולו כאן תע תארה יגתם ותארה יפרח לכאן מתגירא לאן גמיע הדה אלאחואל מא תוגד אלא ללאגסאם אלמטלמה אלסאפלה אלמרכבה מן אלענאצר אלדי אלגאלב עליהא אלענצר אלארצי.

3. הלכות יסודי התורה פ"ד ה"ד:

הואיל וכל הנפסד יפרד ליסודות אלו.

ר' דוד מימוני, דף 57ב:

הדא סואל אורדה עלי קולה אן כל מא יתרכב מן אלענאצר אלארבע יסתחיל ענד תלאשיה אליהא.

אלמוקת, דף 158א-ב:

אד וגמיע מא יתרכב מן אלענאצר אלארבעה יסתחיל ענד תלאשיה.

התרגום זהה שוב בשני הטקסטים, אולם אינו מילולי ביחס למקור.

מעבר למקבילות הצורניות האלו מבחינת התרגום, יש הקבלה בין שני הפירושים גם מבחינת התוכן. כך, למשל, יש בפירושו של אלמוקת התייחסות נרחבת לנושאים מסוימים, במיוחד בתחום האסטרונומיה, שנידונו בהרחבה גם בפירושו של ר' דוד, כאמור לעיל. החכם המוסלמי מפתח נושאים אלה ודן בהם ביתר הרחבה. ברור הוא שאלמוקת הכיר את תוכן פירושו של ר' דוד אך אינו מתייחס אליו באופן ישיר, ואין בכלל לתאר את פירושו כביאור לפירוש ר' דוד. שני הפירושים נכתבו ללא ספק באופן עצמאי, אם כי לפעמים אלמוקת פותח את דיונו באותו נושא ואפילו באותן המילים שר' דוד פותח בהם, אך

במהרה הוא פונה לכיוון שלו. אמנם לעתים אין להבין את בחירת הכיוון הזה אלא מתוך השוואה עם פירוש ר' דוד. למשל, בפירושו להלכה הראשונה של "היד החזקה", נכנס אלמוקת לדיון ארוך בנושא חלקי החכמה העיונית והחכמה המעשית. גישה זו מובנת כל צורכה רק כאשר ידוע שגם ר' דוד מתחיל את פירושו בהגדרת החכמה שהוא מחלקה לשני חלקים, עיוני ומעשי, ומסיים כמו אלמוקת באמרו שיסוד כל המדעים הוא ידיעת הבורא.³¹

מקורות

ר' דוד אינו מצטט מקורות רבים. היינו מופתעים אלמלא ציטט לפחות מן הרמב"ם. אכן, בקשר להלכות יסודי התורה פ"ב ה"ח, הוא מצטט את דלאֵלֶּה אֶלְחָאִידִין א, לט (דף 229 בכתב־היד). בדף 31א הוא מביא אמרה בשם ר' חננאל, כנראה ר' חננאל בן שמואל שהיה גם מאבות משפחתו (דף 31ב),³² וכן הוא מצטט מתוך שלושה מחיבוריו: איצאח אלקואעד (דף 31א), אלדוקיאת (דף 32א) ותגריד אלחקאיק (דף 31ב) הידועים לנו ממקורות אחרים.³³

יש להעיר שבין המקורות המדעיים המצוטטים על ידי הנגיד ובן עירו אלמוקת, יש שניים משותפים לשניהם: נציר אלדין אלטוסי (מת 1274),³⁴ ואבן כמונה (1215-1285 בערך).³⁵ שני מקורות אלו אינם מן הנפוצים ביותר. היות שיש בידינו דוגמה מעניינת של דו־שיח ושיתוף פעולה אינטלקטואליים בין חכם יהודי לחכם מוסלמי, אולי ניתן להניח שהם גם שאלו ספרים זה מזה.

נציר אלדין אלטוסי היה מחדש חכמת התכונה בסוף המאה השלוש־עשרה. בצו הח'אן המונגולי הולגו הוא הקים במראגה מצפה־כוכבים מצויד במכשירים חדשניים, וכתב לוחות חדשים המבוססים על תוצאות מחקריו אשר כלל בספרו כתאב אלתד'כרה אלנציריה, שהוא סקירה כללית על חכמת התכונה. ראוי לציין שבין המקורות שהנגיד מצטט, נזכר התוכן מאיד אלדין אלעורצ'י, שגם הוא נמנה עם האסכולה החדשה.³⁶ כבר ראינו שר' דוד מקדיש תשומת לב רבה לעניינים אסטרונומיים. אף מצוי בידינו כתב־יד של הספר אלתבצרה פי עלם אלהיאה לאלח'רקי, שהועתק בעצם ידו של הנגיד בחלב בשנת 1382, וגם הוא שייך

31 השווה כתב־יד פירקוביץ' I 1497, דף 8ב, עם כתב־יד הספרייה הבריטית Add. 27.294, דפים 4-5.

32 ראה מאמרי הנזכרים לעיל הע' 2: "עוד על ר' חננאל..."; "A Judaeo-Arabic Commentary..."

33 ראה: המורשת, עמ' 2, 17.

34 מימוני, דפים 37ב, 52א; אלמוקת, דף 59ב. על אלטוסי ראה: R. Strothmann, "Al-Tūsī, Naṣīr Al-Dīn", *El*¹, Vol. VIII, pp. 980-982.

35 מימוני, דף 47ב; אלמוקת, דף 58ב. על אבן כמונה ראה: M. Perlmann, "Ibn Kammūna, Sa'd B. Mansūr", *El*², Vol. III, p. 815.

36 איש דמשק, בן זמנו של אלטוסי. ראה: C. Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Weimar, 1868-1876, SI, pp. 869-870.

למגמה החדשנית.³⁷ בחלק השלישי של הפירוש הנידון מצוי דיון קוסמולוגי ארוך לאור ההמצאות החדשות של אסכולה זו, וזוהי אולי התרומה היותר מעניינת של פירוש הנגיד.³⁸

איגרת בעניין ביטול אמונת הגלגול

בהזדמנות זאת נוסיף מעט על הידוע בדבר כתבי ר' דוד הנגיד. דפים 59-62 של כתב־היד (אשר ספרורם לקוי) מכילים מובאה ארוכה מתוך איגרתו הבלתי ידועה עד כה בעניין ביטול אמונת הגלגול, רסאלה אלכח'ת אלדאס'ך פי אבטאל מדהב אלתנאס'ך (איגרת הדיון המבוסס בביטול אמונת הגלגול). הנגיד מצטט את חיבורו זה בקשר להלכות יסודי התורה פ"ד הלכה ט, אשר בה הוא רואה הכחשה לאמונה זאת: "כשיפרד הגולם שהוא מחובר מן היסודות ותאבד הנשמה מפני שאינה מצויה אלא עם הגוף וצריכה לגוף בכל מעשיה". אכן, ר' דוד תוקף "קבוצת אנשים המאמינים שאחרי פרידתה מהגוף, הנשמה עוברת לגוף אחר". ייתכן שפסקה זו מתפלמסת נגד אמונת הגלגול שהתחילה להתפשט בחוגי המקובלים במזרח. כבר בחיבורו הגדול תג'יד אלח'קאיק הוא הקדיש את הפרק הארבעים וחמישה לביטול אמונה זו,³⁹ והלך בעניין זה בעקבות אבי אבותיו, ר' אברהם בן הרמב"ם, שכתב אף הוא פרק נגד אמונת הגלגול בחיבורו כפאיה אלעאבדין (המספיק לעובדי ה').⁴⁰ לפי דבריו, האיגרת הזאת דנה בתאוריות השונות הקשורות באמונת הגלגול על מנת להכחישן. הוכחת מחברנו מתבססת בעיקרה על מושג הזיכרון. לדעתו לא ייתכן שיימחו זיכרונות של חיים שלמים, ועצם העובדה שאין אנו זוכרים חיים קודמים הוא ההוכחה שהנשמות אינן מתגלגלות. קטע מתוך האיגרת מובא כנספח בסוף מאמר זה משום העניין המיוחד שבו לקורות אמונה זו בתולדות מחשבת ישראל.

37 כתב־יד בית המדרש לרבנים בניו־יורק, Hirsch 3a. ראה: המורשת, עמ' 42. חלק אחר של חיבור זה, הכתוב גם הוא בכתב ידו של ר' דוד הנגיד, נמצא בכתב־יד באוסף השני של פירקוביץ, I 3144, והוא שייך לכתב־יד הירש הנ"ל. קטע נוסף, בכתובה תימנית (של ר' סעיד העדני?), מצוי באוסף השני של פירקוביץ, I 3150. על אודות אלח'רקי (מת 1138) ראה אצל E. Wiedemann and J. Samsó, "Al-Kharakī, Abū Bakr Muḥammad b. Aḥmad", *EI*², Vol. IV, p. 1059. וראה גם: B. Goldstein, "The Survival of Arabic Astronomy in", *Journal for the History of Arabic Science*, Vol. III (1979), p. 31. Hebrew.

38 לדעת ידידי, פרופ' צ' לנגרמן, המכין מחקר על היבט זה.

39 כתב־יד Poc. 223, פרק מה, דפים 70-72. ראה: המורשת, עמ' 5. שם מסתמך הנגיד על הטענה שהנפש מתחדשת עם חידוש הגוף, ושכל גוף מקבל נפש מיוחדת כפי מזיגת הגוף, ואילו בטקסט הנידון כאן מבסס המחבר את הוכחתו על המושג האפלטוני "אנאמנסיס" (אי שכחת הנפש). על נושא זה ראה: P. E. Walker, "The Doctrine of Metempsychosis in Islam", in: W. B. Hallāq and D. Little (eds.), *Islamic Studies presented to Charles J. Adams*, Leiden, 1991, pp. 219-238. על תורת גלגול הנשמות בימי הביניים ראה: מחניים, ו (תשנ"ד), עמ' 104-113.

40 ראה: אלמרשד אלי אלתפרד (לעיל הע' 1), המבוא, עמ' 22. ראה גם: ד' שוורץ, "הביקורת על תורת גלגול הנשמות בימי הביניים", מחניים, ו (תשנ"ד), עמ' 104-113.

סיכום

עצם קיומו של הפירוש הערבי לר' דוד מצאצאי הרמב"ם אומר דרשני, שכן פרט לדפים בודדים בגניזה,⁴¹ אין בידינו פירושים אחרים בערבית על משנה תורה אלא אלו שחוברו בתימן. יוסף טובי הזכירנו שאחדים מחכמי תימן חיברו פירושים בערבית על החלק הנוגע לענייננו מתוך משנה תורה.⁴² ראשון להם הוא ר' סעיד בן דוד אלעדני, האיש שהעתיק חלק מפירוש אלמנקה אשר מצא בספרייתו של ר' דוד הנגיד בחלב בשנת 1487. בעקבותיו הלך ר' יחיא בן סלימאן זכריה הרופא בעל מדרש החפץ, שחיבר פירוש בצורה ארומטית (שו"ת), ואחריו ר' נתנאל בר' יצחק. כן יש למנות כאן פירוש אנונימי שנשתמר בכתב־יד ששון D542. ידוע שהחכם התימני, ר' סעיד אלעדני, שהתחיל את המסורת הספרותית של פירושים בערבית על משנה תורה, התרשם מאוד מפירוש אלשיח' אלמנקה. ייתכן שהוא מהווה צינור בין חיבורי ר' דוד והשיח' המוסלמי לבין התפתחות פרשנות למשנה תורה בתימן. כבר קבעתי במקום אחר⁴³ שיש רגליים להנחה כי יחד עם המורשת המימונית הכללית הגיעו אל יהודי תימן גם פירושי ר' דוד לכתבי הרמב"ם. לדעתי עשוי העיון בפירושים התימניים על משנה תורה לברר אם אמנם ניכר בהם חותמו של ר' דוד הנגיד, אך זהו נושא למאמר אחר.

נספח

קטע מתוך רסאלה אלבחת אלראסך, כתב־יד האוסף השני של פירקוביץ' I 1497:
(דף 61א)

אעלם אן גמאעה דהבוא אלי אן אלנפס
אלאנסאניה בעד כראב בדנהא [תקבל]
תדביר בדין אכר עלי סב[יל]

(דף 61ב)

ולהם חגג ואקאויל דכרת א[כתרהא פי רסאלה]
צנפתהא לבעץ אלאכואן סמיתהא רסאלה אלבחת
אלראסך פי אבטאל מדהב אלתנאסך
ואעתמדת פיהא עלי אבטאל מדהבהם
במא הדא תקרירה לו כאנת נפוסנא
מדברה לאבדאן אכרי קבל הדא אלבדין
ערפנא אלאן הדה אלחאלה. ואלתאלי באטל
פאלמקדם מתלה. אמא נקיץ אלתאלי

41 באוסף הגניזה שבקיימברידג' נמצא קטע מפירוש ערבי בלתי מזוהה למשנה תורה. סימנו: T-S Arabic 18(2).66.

42 ראה מאמרו של טובי, הנזכר לעיל הע' 30.

43 ראה: המורשת, עמ' 19, הע' 31.

פ] [אמא אלשרטיה פנקול אלדליל
עליה אדא כאן אלעקל אלפעאל סבב לחדות אלמלכאת
אלראסכה והדא משאהד מעלום בעד
אלאסתקרא פאן מן קרא אלדרס אלואחד
מאיה מרה בקי דלך אלדרס עלי חפטה
וכלמא כאן אלתכראר עליה אכתר כאן
דלך אלחפט אק[וא] הדא אדא חצל דלך
יומא או יומין כן פאדא אבתדא
בדלך אלתכראר מן אול עמרה אלי אכרה
וכאן משתגל אלפהם מתעלק אלכאטר
בה פי כל הדה אלמדה וגב אלקטע באנה
ימתנע נסיאן מתל הדה אלחאלה. אדא
תבת הדא פנקול לו אנא קבל הדא אלבדן
כנא פי בדן אכר וכנא פי דלך אלוקת
[] פי דלך אלבדן ופי אלדניא וכנא
[] הא עארפין באחואלהא

(דף 62א)

לוגב אן יכון עלמנא [באננא] כנא עלי הדה
אלחאלה עלמא ראסכא פי נפוסנא מתאכדא
פי עקולנא רסוכא ותאכד[א] לא יקבל אלזואל
פאן לם יחצל הדא אלרסוך [ואלת]אכד פלא
אקל מן נוע מן אנואע אלתדכר לתלך
אלאחואל או לבעצהא וחית לא יוגד שי מן
דלך אלבתה כאן אלקול באלתנאסך באטל[א].
פאן קיל לם לא יגוז אן יקאל אן אלעלם []
כל בדן משרוט בבקא אלנפס פ] [ר] []
דלך אלבדן פענד זואל אלשרט [זאל] אלמשרוט
תם נקול לם לא יגוז אן יקאל אלאנסאן פי
הדה אלצורה יכון שדיד אלהתמאם ברפע
מפאסדהא פלשדה אלהתמאמה בהדה
אלמהמאת ינסי אחואל תלך אלאבדאן
אלסאלפה ומתאלה אן אלאנסאן אלדי וקע
פי גרק או חרק קד [יצל] אלי חית ינסי
אבאה ואמה ווטנה פכדא ההנא
ואלגואב ען אלסואל אלאול אן נקול לאן אלדי
ישיר אליה כל אחד בקולה אנא אמא אן
יכון הו הדא אלבדן ואמא אן יכון שיא
אכר אלא אנה יכון מחתאגא פי וגודה אלי

הדא אלבדן ואמא אן יכון שיא מגאירא
 להדא אלבדן ויכון גניא פי וגודה ע[ן] הדא
 אלבדן פאן כאן אלחקהא אל[נסיאן]
 פאלקול באלתנאסך באטל [

(דף 62ב)

כאן אלחק[הא אלנסיאן]
 אלנפס קאבלה ללעלום ואלא למא כאנת
 עאלמה ב[תה] אלאחואל פי תלך אלאזמנה
 ולמא צארת עאלמה באחואל הדא אלבדן
 פי הדא אלזמאן ותלך אלקאבליה מן לואזם
 [מ]אהיתהא וקד בינא אן אלמואטבה עלי
 הדה אלאחואל תוגב רסוך תלך אלמעארף
 פי [] אלנפס גאיה מא פי אלבאב אנה
 מ[ות] אלבדן אלא אן מות אלבדן עבארה
 ען כראב מחל אלעמל וכראב מחל אלעמל
 לא יוגב אלנסיאן ו[אדא] וגב זואל אלעלם באלאשיא
 אלתי כאנת מעלומה אדא תבת הדא
 יגב אלקטע בבקא תלך אלעלום ואמא
 קולה אן שדה אהתמאמה במצאלח
 אלוקת יוגב נסיאן [אלא]חואל אלסאבקה פנקול
 הדא בעיד גדא לאנא פי אכתר אלאחואל
 נגד אנפסנא פארגין סאכנין בחית
 ימכננא אן נסתנבט פי תלך אלפראגה
 אנואעא כתירה מן אלעלום אלדקיקה
 ואלמטאלב אלעאליה אלגאמצה תם אנא
 נגרב אנפסנא פי תלך אלאחואל ולא יכטר
 בבאלנא אנא כנא מוגודין פי אבדאן
 אכרי [] ל לולא באלכתיר ודלך ידל עלי

(דף 59ב[!])

אן אל[] דלך [] קי אן תכון
 [] בעד כראב אלבדן ואגנ[א]ה ען
 [אלל]חקאת אלבדניה והדא מעני אלנץ [ונרץ הגלגל]
 [אל] הבור וישוב העפר על הארץ כשהיה
 והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה.

תרגום

דע שיש כת הסבורה שהנפש / האנושית אחרי כלות גופה [מקבלת] / הנהגת גוף אחר כ[דרך] [(דף 61ב) ויש בידיהם הוכחות והשערות שאת רובם הזכרתי באיגרת / שחיברתי בעבור אחד מאחינו [ו] שקראתיה איגרת הדיון / המבוסס בביטול אמונת הגלגול / ובה התכוונתי לבטל דעתם / בקביעה הזאת: לו היו נפשותינו / מנהלות גופות אחרים לפני הגוף הנוכחי, / היינו מודעים עתה למצב זה. ואמנם התוצאה מבוטלת / וכמו כן התנאי, או הפך התוצאה / [] או התנאי. ואנו אומרים שההוכחה לכך / אם היה השכל הפועל הסיבה לחידוש התכונות / הנרכשות, וזה ברור וידוע אחרי / התבוננות. שהרי מי שלמד שיעורו / מאה פעם, יישאר שיעור זה בזיכרונו, / וככל שהוא שונה אותו יותר, תהיה / זכירתו [חזקה] יותר. זה המצב אם השיג את זה / ביום או יומיים. אם התחיל / בשינון הזה מראשית ימיו <וימשיך> עד אחריתם, / והוא משתדל להבין, ונותן דעתו / עליו במהלך כל התקופה הזאת, יתחייב לחלוטין כי / תימנע שכחת מצב זה. אחרי / שקבענו את זה, נאמר: לו היינו קודם הגוף הזה / בגוף אחר והיינו באותו הזמן / [] ים] באותו גוף ובעולם, והיינו / [] יודעים את מצבם, (דף 62א) יתחייב שידיעתנו [כי] היינו במצב זה / תהיה ידיעה מבוססת בנפשותינו, מאוששת / בשכלינו ביסוס ואישוש שאין לסתור. / אם לא הושג ביסוס ואישוש זה הרי <נדרש> / לפחות אחד מסוגי הזכירה של / המצבים הללו או חלק מהם. והיות שאין מן / הדבר הזה ולא כלום, מתבטלת האמונה בגלגול. / ואם ייאמר: מדוע אין מקום לומר שהידיעה [] / כל גוף מותנית בהישארות הנפש [ב] / הגוף הזה, וברגע שיסור התנאי [תתבטל] התוצאה? / ועוד (נאמר): למה אין מקום לטעון שהאדם השרוי / במצב כזה יהיה טרוד מאוד בהסרת / הקלקולים, ובשל רוב טרדתו במשימות אלה, / ישכח את מצב אותם הגופות / הקודמים? וכדוגמת זאת, איש שטבע / במים או פגעה בו אש עלול [להגיע] למצב שבו ישכח / את אביו ואמו ואת מולדתו, וכן הדבר כאן! / התשובה לשאלה הראשונה היא (אמרנו) שהדבר / שרומז אליו כל אחד באמרו "אני", הוא או / שיהיה הוא הגוף הזה, או שיהיה דבר / אחר אלא שיצטרך במציאותו אל / הגוף הזה, או שיהיה דבר שונה / מהגוף הזה ולא יצטרך במציאותו / אל הגוף הזה. ואם השיגה אותה [השכחה] / האמונה בגלגול בטלה. [] (דף 62ב) השיגה [אותה השכחה] / הנפש מקבלת את הידיעות, לעולם לא הייתה / יודעת את המצב באותן התקופות / ולא הייתה נעשית מודעת למצב הגוף הזה / בזמן הזה. והיכולת הזאת הזאת הכרחית מעצם / מהותה. כבר ביארנו שההתמדה / במצב זה מחייבת קביעת הידיעות הללו. בנפש [הזאת] עד תכלית [האפשרות ב] תחום זה שהיא / מות הגוף, אם כי מות הגוף הוא בבחינת / חורבן מקום הפעולה, וחורבן מקום הפעולה / אינו גורם שכחה. ואם היעלם הידע מותנה בדברים / אשר היו ידועים — אם אכן נקבע הדבר — / מתחייבת בהכרח הישארות הידע הזה. לגבי / הטענה שהטרדה הרבה בעניינים הפרטיים הנוכחיים גורמת לשכחת המצבים הקודמים, נשיב / שזה אינו מתקבל כלל על הדעת כי ברוב המקרים / הננו מוצאים את עצמנו פנויים ורגועים, כך / שאנו יכולים להעלות בזמן הפנוי הזה / סוגים רבים של ידיעות מדויקות / ומשאלות נשגבות ונסתרות. בנוסף לכך, אנו / בוחנים את עצמנו באותם המצבים ולא יעלה / על דעתנו שהיינו מצויים בגופות / אחרים []

לולי ברוב. וזה מורה כי (דף 63א) ה[] זה [] שתהיה / [] אחרי כלות הגוף
וויתורה על / [] הגוף. וזוהי משמעות הפסוק "וְנָרַץ הַגִּלְגַּל / אֶל־הַבּוֹר וַיֵּשֶׁב הָעֶפְרַיִם
עַל־הָאָרֶץ כְּשֶׁהָיָה / וְהָרוּחַ תָּשׁוּב אֶל־הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נִתְּנָה" (קהלת יב, ו-ז).